

УДК 141.7:32.001

СПЕЦИФІКА РОЗРІЗНЕННЯ ПОНЯТЬ СВІДОМОСТІ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: garbadin@gmail.com*

Обґрунтовано, що політична свідомість становить лише теоретичний конструкт для пояснення відношення індивіда до політики. Як доведено, під політичною свідомістю доцільно розуміти специфічний конструкт у межах свідомості, що відповідає за експлікацію розуміння й осмислення політики індивідом. Останній актуалізує себе у вигляді суб'єкта політико-соціальних відносин на рівні цих мисленевих операцій.

Ключові слова: пізнання, політичний суб'єкт, свідомість, політична свідомість, громадянське суспільство, ідеологія, дискурс.

Не потрібно бути глибинним знавцем філософії чи нейропсихології, аби зрозуміти: людина природою утворює ідею власного існування та докільля на основі пізнання та суджень, на засадах процесу осмислення й розуміння і себе самої, й усього, що її оточує.

Проте, одразу ж виникає запитання: як можна осмислити мислячу людину? У який спосіб формується її свідомість та наскільки остання залежна від ситуації, інших факторів? Чи може бути мова про автономність політичної свідомості стосовно свідомості загалом? Чи політична свідомість – лише збірне поняття стосовно окремих сегментів свідомості, присвячених усьому, що називають політикою? Чи доцільно розглядати ймовірність уніфікації свідомості, зокрема, політичної, і як цей процес пояснити? Відповідей на такі запитання існує безліч.

До прикладу, філософський акт, на думку М.К. Мамардашвілі, спочатку розгортається на рівні рефлексії. «Оскільки думка чи, точніше, той стан, коли вона трапляється, як єдина подія, помислити самому мислячому неможливо, а говорити про це доводиться, то філософи насамперед спробували виявити й описати саме цей стан. За сформованою традицією, його називають зазвичай трансцендентуванням» [1, с. 8]. Тобто для філософів це означає вихід за межі конкретної ситуації, яка визначає та впливає на людину. До речі, таких «точок огляду», безумовних імперативів, просто не існує: «є трансцендентування, але немає трансцендентного. Є дія в людині якоїсь сили (у вигляді думки), але приписувати їй мету і напрям у вигляді предмета ми не маємо права. Як не маємо права і уявити собі її дзеркальне відображення» [1, с. 8]. При чому такий процес трансцендентування ґрунтується на основі свідомості, що постає своєрідним матеріалом для побудови понять зовнішнього світу.

Тобто «у філософії потрібно мислити, аби існувати, бути. Лише це є гарантією утримання себе в структурі рефлексії. Але що означає бути? Або, як уже сказано, володіти певним горизонтом можливостей, щоб міркувати філософськи?» [1, с. 8]. Тут одразу ж варто зупинитись на політичному вияві цієї проблеми, яка має наразі суто методологічний характер. Коли ж уявити, що політичне буття людини набуває виразу

через конкретну політичну ідеологію, у відношенні “прийняття-неприйняття” з якою формує свою політичну ідентичність, то чи буде таке відношення абсолютним стосовно політичного виміру буття людини загалом? Ідеологія чітко формулює набір пріоритетних ціннісних означень людини та її зорієнтованість на потреби стосовно зовнішнього світу, подає образ ворога й ідеалу, значно обмежуючи свободу суджень людини, як би ми останню не визначали – чи через політичну свідомість (сукупності ціннісних означень та норм поведінки зокрема), чи через свідомість загалом. Одночасно для громадянина пріоритетним повинна бути позиція, яку в критичній літературі, присвяченій політичній свідомості, приписують виключно науковцям, а саме – унеможливлення надання політичному виміру буття визначальних характеристик уже в процесі мислення. Наша принципова позиція полягає в тому, що не лишень учені, а й кожен громадянин повинен опиратись на те, що називають принципом «Фоми невірного», тобто можливості піддавати під сумнів політику як таку: в усіх її виявах – від буденних декларацій політиків місцевого рівня до ідеологічних постулатів. Тільки за таких умов можна розглядати свідомість, що необмежена чинниками зовнішнього впливу, і не уніфікована, по суті, зовнішніми критеріями впливу.

Основу для такої свободи думки необхідно вбачати у розвинутому громадянському суспільстві. Засадами становлення останнього для європейського суспільства доцільно розглядати два напрями розвитку – античний та християнський. «Античність залишила у спадок Європі віру в завоювання людського розуму, а християнство внесло в західну свідомість не менш динамічний елемент – ідею морального сходження людини. Саме ці два начала визначають своєрідність європейської культури: її динамізм, специфічну, гнучку систему інтелектуальних і духовних цінностей та понять, її здатність до проектування і регулювання соціальних процесів» [1, с. 10]. Становлення предметної мисленевої діяльності в країнах Європи відбувалось на основі психологічних, і соціально-упорядковуючих, а також науково зумовлених чинників. Різні варіанти інтерпретації такого поєднання набувають пояснення у великій кількості теорій, зокрема, теоріях М. Вебера, М. Фуко. Усе це дає змогу стверджувати, що ця традиція і породжує концепт громадянського суспільства, функціонування якого передбачає вільне становлення думки, нехай у зумовленої природою політико-соціальних взаємодій індивіда. До прикладу, на думку М. Мамардашвілі, «декартівське *cogito* – один з яскравих виявів саме такої гармонії в новій європейській культурі – не випадково отримав назву раціональності» [1, с. 11].

Зауважимо: теоретичне розрізнення понять свідомості й політичної свідомості в українській політичній думці часто передбачає поляризацію марксистського пояснення політичної свідомості та «сучасних західних практик», що втілюється у тезисах відповідного змісту. «В традиційно марксистському розумінні політична свідомість трактується як варіант суспільної свідомості, - констатує В. Ткачук,- що виникає як відображення насамперед соціально-економічних умов буття людей. В усталеній світовій традиції політична свідомість розглядається в широкому контексті як уся сукупність психічного відображення політики, як її суб'єктивний компонент, що виявляється на різних рівнях, у різноманітних ситуаціях» [4]. На наш погляд, ці позиції нічим суттєвим не різняться, оскільки акцент на синтезі індивідуальних та поза індивідуальних чинниках впливу на політичну свідомість зберігається. Змінюється лише обґрунтування цих факторів, що легко пояснити специфікою суспільств, котрі актуальні для Маркса та «сучасних західних учених». Не захищаючи жоден із підходів, вважаємо надто претензійним саме їх побіжне згадування, без глибинного дослідження першоджерел.

Необхідно лише наголосити на потребі поза ідеологічного підходу до науки, який передбачає відмову від поширеного у вітчизняному науково-гуманітарному дискурсі зверненні до «торії марксизму», що, власне, марксизму і не передбачає, а лише окреслює персональні рефлексії на тему К.Маркса, цілковито втраченого у практиках радянської політичної системи.

Розвиваючи проблему відмови від класичних стереотипів стосовно пояснення політичної свідомості, вважаємо за доцільне відмовитись від її інтерпретації як, по-перше, елементу політичної діяльності. Ми не погоджуємося з думкою, нібито «її вигоди криються у сфері політичних відносин – об'єктивних людських контактах і стосунках, що виникають водночас з проблемою використання політичної, державної влади в суспільстві» [4]. По-друге, некоректно зводити політичну свідомість до сукупності «політичних уявлень, знань, оцінок учасників політичного процесу, в яких відображені їхні політичні потреби, інтереси і цінності» [4]. По-третє, визначення політичної свідомості як «відображення духовного життя людей, інтересів і сподівань різноманітних соціальних спільностей, верств, класів, націй, індивідів і суспільства» [4] також не зовсім коректне. У всіх зазначених випадках політична свідомість, формально передбачаючи власну зумовленість свідомістю, залишається об'єднувальним поняттям усього того, що можна назвати «політичним». Політична свідомість у такому випадку постає радше не концептом, а синтетичним образом, покликаним об'єднати весь пізнавальний процес і спрощено його пояснити. Власне, актуальність цього дослідження і полягає у відмові від пошуку спрощених шляхів розв'язання проблеми з'ясування суті політичної свідомості й співвідношення такого поняття з поняттям свідомості.

У контексті нашого дослідження розглянемо політичну свідомість як форму вияву свідомості загалом, що концептуалізується стосовно осмислення політики. Політична свідомість індивіда не може ґрунтуватись на засадах вивчення догматичних пізнавальних схем розвитку, котрі передбачали б конкретні, видозмінені чи збережені суспільні форми існування. Навпаки – політична свідомість функціонує на основі пояснення навколишнього світу з метою знаходження свого місця у ньому. Ця похідна властивість політичної свідомості цілком характерна свідомості як сфері мисленевої діяльності загалом. Ключовими мотивами, що спрямовують політичну свідомість, необхідно вважати пошук соціальної захищеності й самореалізації, а також, що особливо актуально зараз, пошук власної ідентичності у всіх можливих формах вияву останньої – від економічної до національної.

Важливо зупинитись на поясненні ще одного моменту. Фактично хрестоматійними у вітчизняній політичній науці вважають визначення такого формату: «Політична свідомість – система теоретичних і повсякденних знань, оцінок, настроїв і почуттів, за допомогою яких відбувається усвідомлення політичної сфери соціальними суб'єктами – індивідами, групами, класами, спільнотами» [2, с. 481]. До таких визначень зазвичай додають уточнення: «політична свідомість формується тоді, коли особистість усвідомлює свою групову належність та ідентичність, неможливість реалізації інтересів без участі в певних відносинах з політичною владою, а також громадянський статус суб'єкта, наділеного правами, свободами, можливостями впливати на владу» [3]. Формування ж політичної свідомості пояснюється «шляхом критичного осмислення соціально-політичної дійсності, узагальнення наявної інформації; усвідомлення мети партійного чи політичного руху, приєднання до оцінок і норм уже сформованого політичного руху; емоційної переконаності в справедливості певних політичних ідеалів» [3].

З нашого погляду недоцільно пояснювати політичну свідомість у вигляді сукупності знань, оцінок, почуттів, цінностей, оскільки таке сумування просто неможливе у межах свідомості загалом. Політична свідомість, що становить лише теоретичний конструкт для пояснення ставлення індивіда до політики, володіє всіма ознаками свідомості як ширшого та ключового поняття, а відтак репрезентує те, що у найширшому сенсі можна назвати оформленням відношення до політики на основі загальних понять. Це не сукупність, а мозаїка різних сегментів знань стосовно політики, де політика як така може бути і похідною від стереотипів, вірувань, особистого досвіду чи вражень. Це – надзвичайно складний пласт зумовленостей, котрі становить собою природу свідомості, мислення, пізнання загалом. Відповідно і формування політичної свідомості некоректно звужувати лише до шляхів критичного осмислення політико-соціальної дійсності, інформації та діяльності чи бездіяльності політичних партій. Звісно, первинним означником формування політичної свідомості доцільно вважати індивідуальне пережиття політичної дійсності. Однак чинники що впливають на процес цього переживання, – найрізноманітніші. І логічна схема “політична свідомість – політичний суб’єкт – політична суб’єктність, за котрої сукупність цих чинників значно звужується, не може бути точною. Та й узагалі процес формування політичної свідомості не може бути завершеним, як і саме мислення – процесуальність, і є суттю свідомості загалом, відповідно – і політичної свідомості.

Тому ми акцентуємо на вагомості громадянського суспільства у визначенні політичної свідомості. Адже саме в його межах, на відміну від ідеологічної ангажованості, індивід отримує змогу критично осмислити навіть власні переживання стосовно політичного, «відчуживши» надмірну чутливість, переконаність та хвилювання. Це і забезпечує імовірність осмислення політики, гарантом чого є вільна кооперація. А лейтмотив – соціальні інтереси, а не політичний вплив. Власне у такому стані людина має змогу співвіднести поняття політичного з його опредмеченістю і через розмаїття політичних інститутів, і через мережу політичних інституцій.

Людина також здатна визначити власну позицію зі символами політики, оскільки прив’язувати останню у контексті пізнання та індивідуальному рівні виключно до понять було б ідеалізацією. Більшість індивідів має стосунок саме до символів політичного, а не до їхніх понять. До прикладу, пересічний індивід не дасть жодної інтерпретації поняття демократії, яке би могло вичерпати його зміст, пояснити згідно з науковими традиціями. Натомість демократію він відтворюватиме у вигляді символу. А вже символічне значення демократії залежатиме від контексту оформлення політичної свідомості індивіда, зокрема чим зумовлена політична свідомість – громадянським суспільством чи ідеологією. Унаслідок символічних означень демократії виявиться безліч, причому діаметрально протилежних: від символу «всього доброго та щасливого, до чого варто прагнути», і аж до «ворожої, капіталістичної, бездуховної ідеології глобалізації».

Чим же зумовлена віра у конструкції подібного формату? Вочевидь, переконаністю, продиктованою мисленевою практикою. Ця переконаність, що приймається за очевидність індивідом, не завжди передбачає можливість сумніву. Така вже специфіка політичної свідомості, яка впливає безпосередньо з політики: очевидні для свідомості індивіда висновки не потребують знання усього обсягу політико-соціальних відносин (вони можуть виявлятися в ідеологічних, історичних, «тіньових» їхніх аспектах) для формування конкретних висновків і переконань. Ця зумовленість може бути продиктована, зокрема, й етико-моральним питанням, узятим за основу індивідом у процесі реалізації пізнавальних практик. Останні також не можна

однозначно трактувати як обмежувальний механізм чи звільняючий. Адже в окремих випадках він може стати, з одного боку, елементом пропаганди, політичних міфів, а також слугувати засадами для творення стійких упереджень у політичній свідомості. З іншого боку, такий механізм здатен бути основою для формування унікальності індивіда у сенсі переживання ним політико-соціальної дійсності в межах політичної свідомості, що необхідно вважати похідним процесом стосовно унікальності переживання свідомості відчуттів загалом. Це особистісна традиція керуватись власною думкою, вистраждана неперервним процесом «становлення себе» як людини. Адже останню розуміти у вигляді «завершеного процесу» вважаємо недоцільним: «Світ влаштований як щось, що перебуває у постійному становленні, в ньому завжди знайдеться мені місце, якщо я насправді готовий почати все спочатку ... думка існує тільки у виконанні, як і всяке явище свідомості, як і всяке духовне явище. Вона існує, повторюю, лише в момент і всередині свого знову-виконання» [1, с. 21].

Зрештою, для того, щоби думка могла претендувати на об'єктивність стосовно такого складного та багатовимірного феномену як політика, варто, за висловом М. Мамардашвілі, «відмовитись від себе, аби щось зрозуміти» [1, с. 22]. Тут ідеться про дискретну організацію актів свідомості, специфіка яких тільки так і здатна виявляється. Інші можливі акти свідомості впливають з упереджень, стереотипів, наслідування, і под. – прикладів таких актів можна навести безліч.

За М. Мамардашвілі, «наше свідоме життя влаштоване так, що усе, що здійснюється за допомогою актів свідомості або є проявом життя свідомості, чи то майстерне створення ремісничого шедевра (скажімо, стільця), чи поеми або морального вчинку і под. – усе це – деяка послідовність кроків. І водночас у всьому цьому є щось, ще один хід, який, не будучи жодним з них, ніби заповнює інтервали між ними. Цей елемент нашого свідомого життя, нашої свідомості» [1, с. 22–23]. Власне, такий «інтервал» чітко виявляє себе, коли ми охоплюємо поняття політичної свідомості: ним заповнюється ставлення до політичного осмислення та вираз у політичній свідомості індивіда. По суті, цей «інтервал» за важливістю перевершує інші кроки у становленні політичного, оскільки, охоплюючи та пояснюючи їх, задає їх природу суб'єктивністю відношення, пояснення, розуміння. Яскравий приклад для цього тезису – є поняття агітації. Унаслідок останньої цей «інтервал» уможливорює діаметрально протилежне ставлення зовні однакових суб'єктів пізнання на засвоєний, ідентичний матеріал.

Відтак під політичною свідомістю доцільно розуміти специфічний конструкт у межах свідомості, що відповідає за експлікацію розуміння й осмислення політики індивідом, який актуалізує себе у вигляді суб'єкта політико-соціальних відносин на рівні цих мисленевих операцій. Зазначимо, що такий рівень відносин та осмислення не передбачає аксіоматичного введення в ідеологічний формат дискурсу. Процес осмислення загалом може збігатися з процесом осмислення політики, але може і суттєво відрізнятись. «Іноді людина носить, наприклад, маску поважного громадянина, вважаючи (і вважаючи справедливо), що формальне виконання ритуалу громадянського життя робить можливим його мирне співіснування з іншими людьми. Лише така «скутість» формою і становить умову розкутості у творчості й у думці, оскільки при цьому не витрачається енергія на те, аби займатися зведенням рахунків, боротьбою, участю в чварах» [1, с. 23]. Цей приклад може проілюструвати «ідеалізовану» модель вияву політичної свідомості й свідомості загалом, їхнє співвідношення. Таку модель теоретично й варто обґрунтовувати, актуалізувати у межах науки, бо саме в її межах задаються рамки для самовияву індивіда та його можливості розуміти політику. Однак

практика здатна демонструвати і діаметрально протилежну ситуацію. Як приклад – відомий російський учений О. Дугін. З одного боку, він – нетиповий політичний філософ, знавець історії філософії, автор багатьох нетривіальних концепцій та численних публікацій. З іншого – автор ідеологічно заангажованих публікацій стосовно «українського питання», ідеолог «євразійства» й інших спірних концептів. Усе це лише підтверджує нашу позицію стосовно некоректності зведення політичної свідомості до узагальнення засвоєних знань.

Політична свідомість – персоналізована рефлексія політичного, не розглядається окремо від свідомості та її специфіки загалом. Таку рефлексію неможливо спрогнозувати чи передбачити, «виховати» чи обумовити необхідністю. І свідомість, що визначає процес руху, пізнання, творення людини, і політична свідомість визначають процес осмислення людиною політики та власних її інтерпретацій. Звісно, різноманітні техніки та механізми уніфікації політичної свідомості застосовувались і будуть застосовуватись завжди. Однак не варто їх спрощувати до накопичення знань або емоцій певного порядку. Вплив на політичну свідомість передбачає інформаційну, ідеологічну, освітню, нормативно-правову складові.

Ми принципово у межах нашого дослідження не висували завдання деталізувати механізми впливу на політичну свідомість, виявити можливість уніфікації останньої, оскільки така мета – некоректна. Політична свідомість – наслідок взаємодії індивіда в політико-соціальному дискурсі, пізнання, зокрема і себе. Тому цей конструкт, що вирізняється на основі свідомості, утримуючи в собі усі її засадничі особливості, варто розглядати з позиції вільного утвердження людиною себе та власних рефлексій, а не уніфікованих догм.

Список використаної літератури

1. *Мамардашвили М.К.* Как я понимаю философию. избр. ст., доклады, выступления, интервью / *М.К. Мамардашвили.* – М.: Прогресс, 1990. – 366 с.
2. *Ницше Ф.* Афоризмы / Фридрих Ницше // Сочинения : в 2 т. пер. с нем. – Т. 2: Литературные памятники. – М. : Мысль, 1990. – 827 с.
3. *Сервецький І.В.* Проблеми формування політичної свідомості громадян в умовах демократичного суспільства / І. В. Сервецький, В. В. Редька // Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=aymvs_2012_1\(3\)_11](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=aymvs_2012_1(3)_11)
4. *Ткачук В.* Інформаційний вплив на політичну свідомість в умовах глобалізації / В. Ткачук // Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/411>

Стаття надійшла до редколегії 16.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

SPECIFICITY OF DISTINGUISHING OF THE CONCEPTS OF CONSCIOUSNESS AND POLITICAL AWARENESS

Andriy Garbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: garbadin@gmail.com*

Proved that political consciousness is only a theoretical construct to explain the relation of the individual to the policy. It is proved that under political consciousness advisable to understand the specific construct within the mind, which is responsible for understanding and explication of policy thinking individual. Last updates itself as the subject of political and social relations between the operations of a mind. It was found that the political consciousness is a personalized reflection of the political, which is not considered separated from consciousness and its specificity as a whole. As consciousness that determines the movement of knowledge, creation of human and political consciousness determines the human understanding of policy and its own interpretations.

Key words: knowledge, political subject, consciousness, political consciousness, civil society, ideology, discourse.

СПЕЦИФИКА РАЗЛИЧИЯ ПОНЯТИЙ СОЗНАНИЯ И ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Андрей Гарбадин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: garbadin@gmail.com*

Обосновано, что политическое сознание составляет лишь теоретический конструкт для объяснения отношения индивида к политике. Как доказано, под политическим сознанием целесообразно понимать специфический конструкт в пределах сознания, отвечающий за экспликацию понимания и осмысления политики индивидом. Последний актуализирует себя как субъект политико-социальных отношений на уровне этих мыслительных операций. Выяснено, что политическое сознание – это персонализированная рефлексия политического, которую невозможно рассматривать отдельно от сознания и его специфики в целом. Как и сознание, что определяет процесс движения, познания, творчества человека, так и политическое сознание определяет процесс осмысления человеком политики и собственных ее интерпретаций.

Ключевые слова: познание, политический субъект, сознание, политическое сознание, гражданское общество, идеология, дискурс.